

İzmir’de Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfından Faik Paşa Vakfı

Y R D . D O Ç . D R . N A H İ D E Ş İ M Ş İ R

Balıkesir Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

a. Azîz Mahmud Hüdâyî

Azîz Mahmud Hüdâyî 948/1541’de Şereflikoçhisar’da doğmuş,¹ ilk öğrenimine Sivrihisar’da başlamış, İstanbul’da Küçükayasofya Medresesini bitirdikten sonra, hocası Nâzırzâde Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi’nin yanından ayrılmamış, onun ile birlikte Mısır ve Şam’a gitmiştir. 1573’de Mısır dönüşünde Bursa Ferhâdiye Medresesi’ne müderris ve Câmi-i Atik Mahkemesi’ne nâib tayin edilmiştir. Hocasının ölümünden sonra, Muhyiddin Üftâde’ye intisap etmiştir. Bir süre Trakya ve Balkanlar’da kaldıktan sonra, İstanbul’da Küçükayasofya Tekkesi’nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulunmuştur. Fatih Camii’nde vâizlik yapmış, tefsir ve hadis okutmuştur².

1589 yılında Üsküdar’da Hüdâyî Dergâhının bulunduğu yeri satın almış, 1595’te dergâh inşaatını tamamlamıştır. 1599’da Fâtih Camii vâizliğini bırakarak, Mihrimah Sultan Camii’nde perşembe günleri vaaz vermeğe başlamıştır. 1616’da Sultan Ahmed Camii’nin açılışını yapıp, ilk hutbeyi okumuş ve her pazartesi burada hutbe vermeyi kabul etmiştir³.

Üsküdar’da bulunduğu sırada Bulgurlu’da da bir çilehâne ve hamam yaptırmıştır. Çilehâne’nin bulunduğu Bulgurlu köyü, İhsuluk ve Gaziler tarafları I. Ahmed tarafından Azîz Mahmud Hüdâyî’ye verilmiştir.

Azîz Mahmud Hüdâyî halktan sultanlara kadar geniş bir kitleye tesir etmiştir. III. Murad (1574 -1595), I. Ahmed (1603 - 1617) ve II. Osman (1618 - 1622)

Azîz Mahmud Hüdâyî vakfı'nın bugünkü binası

gibi padişahlara mektuplar yazıp, öğüdler vermiştir. IV. Murad (1623 -1640)'a saltanat kılıcını kuşatmıştır. Ferhad Paşa ile Tebriz Seferi'ne katılmış, zaman zaman da saraya gidip, padişahlar ile sohbetlerde bulunmuştur⁴.

Hem halk hem devlet ricalini fikirleri ile etkilemiş olan Azîz Mahmud Hüdâyî, vefat ettiğinde altmışa yakın halifesi ve otuz kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler bırakarak, günümüze kadar ulaşmıştır.

b. Azîz Mahmud Hüdâyî Vakıfları

Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesi camii, tevhidhane ve bunun etrafında yer alan derviş hücreleri, aşhâne-imaret niteliğinde büyük bir mutfak, taamhâne ile biri kendisine dördü kızlarına ait beş meşrutayla, çeşmeden müteşekkildir⁵.

Üsküdar kadılığına hitaben yazılan 85 numaralı Mühime Defterindeki 197. hükümde (1630 tarihli) Şeyh Azîz Mahmud Hüdâî Efendi'nin Seccâde-nişini Şeyh Ahmed'e " daha önceden Üftâde Efendi ve Şeyh Mahmud'a verildiği gibi müntesiplerinden ve yakınlarından vârissiz olarak vefat edenlerin muhalefatını alıp hayır işlerine sarfedilmesi izninin" kendisine de verilmesine dairdir⁶.

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfına sonradan dahil edilen vakıflar hakkında ulaşılabildiğimiz vesikalar doğrultusunda şimdilik, bu fermanın etkisi olduğunu düşünmekteyiz.

Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfına sonradan katılan vakıflar ;

1. Sadrazam Halil Paşa ve kardeşi Mirimirandan Mehmed Paşa Vakfı 1134/1735,
2. Emine Hanım'ın Vakfı 1078 - 1081 (1667 -1671),
3. Ayşe Hanım'ın Vakfı 1045 (1635),
4. Rabia Hanım'ın Vakfı 1090 (1679),
5. Belkıs Hanım'ın Vakfı 1047 (1637) ,
6. Mirahur Ali Ağa'nın Vakfı 1209/1794,
7. Gevher Hatun Vakfı 1209 /1794,
8. Sultan Ahmed'in Azîz Mahmud Efendi'ye hibe ve temlik eylediği Bulgurlu ve civarındaki (Ümraniye) arazi 1125/1713,
9. Fâik Paşa'nın Vakfı 1134/1722 ' dır⁷.

c. Fâik Paşa Vakfı

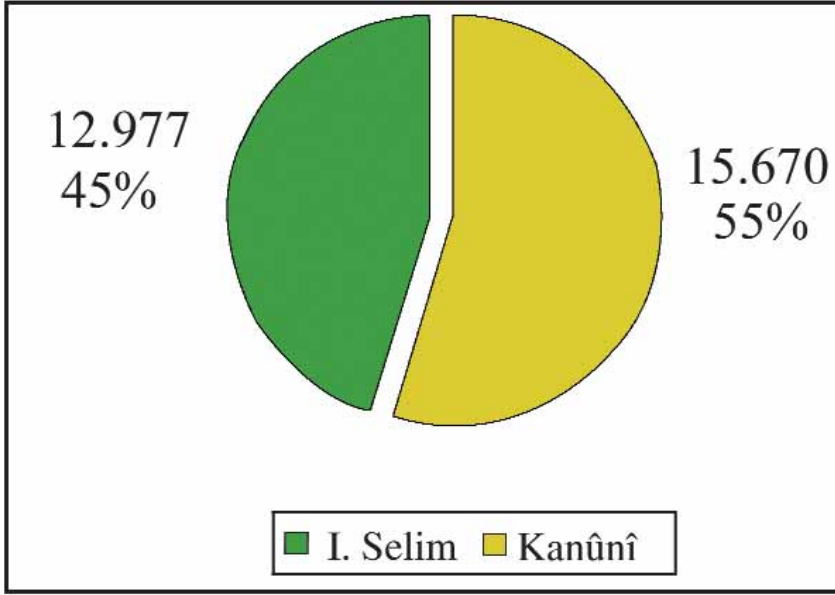
İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730 -1792) adını taşıyan doktora tezi mi hazırlarken, İzmir'de bulunan Fâik Paşa Cami'i ile ilgili de bilgi vermiş idim.Ulaştığım vesikalar bu cami'in "Azîz Mahmud Hüdâyî vakfının mülhâkatından" olduğunu gösteriyor idi. Tebliğimde Fâik Paşa Vakfı ve bu vakfın Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfı ile bağlantısı hakkında bilgi verilecektir.

Fâik Paşa vakfı cami, medrese ve muallimhaneden ibâret idi. Fâik Paşa Cami'i, İzmir'de bugünkü Basmahane semtinde eski adı Fâik Paşa, yeni adı Altınordu olan mahallede, 956 ve 967. sokaklarda, yokuştadır⁸

Fâik Paşa Manzûmesinin bânisi Fâik Paşa'nın kimliği kesin olarak bilinmemekle birlikte, büyük bir ihtimalle Sultan II. Bayezid devrinde yaşamış, Selânik, Narda, Karlı-ili ve Yenice-Vardar'da vakıflar kuran Fâik Paşa olması ihtimal dahilindedir⁹.

XIX. yüzyılda tamir geçiren külliye nin medrese ve muallimhanesi günümüze ulaşmamış, sadece cami'i ayakta dır. Küçük bir bahçesi olup, avlusu bulunmayan cami'in son cemaat yeri yatay bir aks üzerindedir. Üstü, 13 sütünü birbirine bağlayan kemerlere oturan ahşap ve kiremitle kaplı bir çatı ile örtülüdür. Minaresi köşeli bir kaideye oturur. Ana mekâna batıdan girilir. Giriş ile mihrap farklı eksenlerdedir.¹⁰

Cami'inin kitabesinden geçirmiş olduğu bir yangın sebebiyle, 1258/1842'de tamir gördüğü belirtilmektedir. Cami'i 1914'de de bir tamir geçirmiştir¹¹.

Sekil 1

Fâik Paşa Vakfı Gelirleri

XVI. yy.'da Fâik Paşa vakfının gelir getiren vakıfları onsekiz parça olup, hepsi de İzmir civarındaki gelir kalemlerini ihtiva eden Tablo 1 Ekler kısmında verilmiştir. Bu tablodan hareketle hazırladığımız grafiğe göre Fâik Paşa Vakfı'nın gelirleri toplamı Yavuz Sultan Selim devrinde 15.670 (%55) akçe iken, Kanûnî devrinde 12.977 (% 45) akçeye düşmüştür¹².

Fâik Paşa Vakfı Masrafları

(1838 -1849)

Tablo 2 Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 218'den alınmıştır.

Vakfın masrafları ; Müderrise 15, talebe ile imam ve hatiblik yapacak şahıs ve duahana 5, müezzine 3, muallime 2, tevliyet için 6, mum ve hasır için de günde 2 akçe tayin edilmiştir. Buna göre günlük masraf 43 akçe yıllık ise 15.265 akçedir¹⁴.

Fâik Paşa Cami'inin 1254-56 ve 1258-65 yıllarına âid muhasebe kayıtlarında, vakfın 67 kalem mukata'a-i zemin musakkafatı olduğu ve yıllık 646 kuruş 27 para geliri bulunduğu, Bornova ve Koğulca'daki 42 zeytin ağacından üç yılda alınan 83 okka zeytinyağı cami için kullanılmıştır.

1254-56 arasındaki üç yıl zarfında 3.276 kuruş 16 para sarf, 1.940 kuruş 31 paralık gelir, masrafları karşılayamayıp, 1.335 kuruş 25 paralık bir açık vermiştir. (Bak Tablo 2)

1258-1265 de ise sarf 4.598 kuruş 4 para, gelir 5.173 kuruş 16 para olup, 575 kuruş 12 paralık bir fazlalık bulunmaktadır. (Bak Tablo 2)

Fâik Paşa Vakfı Masrafları (1838 -1849)

Masraf Kalemleri	1254	1256		1258	1265	
İmamet	70	3	710	70	8	560
Hitabet	60	3	180	60	8	480
Meşihat	45	3	135	45	8	360
Tevliyet	15	3	45	15	8	120
Dersiyeye	45	3	135	45	8	360
Müezzin ve Kayyum	45	3	135	45	8	360
Müderris	30	3	90	30	8	240
Muallim-i sıbyan	6	3	18	6	8	48
Mustafa Efendi Cami'i cüzhanı	12	3	36	12	8	96
Kitabet	15	3	45	15	8	120
Cibâyet	12	3	36	12	8	96
Fâik Paşa Camii cüzhanı	15	3	45	15	8	120
Mahmud Efendi Hankahı şeyhliği nezâreti	15	3	45	15	8	120
Camiye alınan balmumu			288	40	8	320
Camiye alına yağmumu			157	40	8	320
Camiye alınan zeytinyağı			440			
Osman Ağa suyu mukataası				5	8	40
Cami ve medresenin tamirleri			217			
Cami suyollarının tamiri			94			
Yazın sebile alınan kar			168			
Kayyuma verilen peştamal ve sabun			31			
Camiye alınan hasır ve kırılan kandille			64			
Mektebin tamirâtı			220			
Cami tamiri, suyolları ve kandillere sarf edilen						756
Hazine maaş tertibi ₁₃			106,36			
Evkaf Hazinesi muhasebe harcı			20,20			1.616
Kâtib maaşı			15			5.628
Toplam masraf			3.276,16			4.5984
Gelir			1.940,31			5.173,16
Fark			-1.335,25			575,12

Tablo 2 Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 218'den alınmıştır.

d. Fâik Paşa Vakfı'nın Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfına Dahil Edilmesi

Bizden önce yapılan çalışmalarda, Fâik Paşa Vakfı'nın Azîz Mahmud Hüdâyî vakfına ilhakı I. Abdülhâmid devrindeki gelişmelere bağlamaktadır. Sultan I. Abdülhâmid (1774 - 1789) devrinde vakıfların idaresinde bazı değişiklikler yapılmıştır. II. Mahmud (1808 -1839) ise kendi vakıflarını babası Sultan Abdülhâmid (1774 - 1754)'ün vakıfları ile birleştirmiş, daha sonra da bu iki vakfın mülhakları ile birlikte sayısı elliye bulduğundan Darbhane-i Âmire Nezâreti emrine verilmiş ve Darbhane nâzırları aynı zamanda bu iki vakfın mütevellî kaymakamlığı vazifesini yürütmeye başlamışlardır. 14 Ekim 1826'da çıkarılan bir irade ile vakıflar Darbhane'den ayrılarak, Evkaf-ı Humâyûn Nezâreti kurulmuş, bundan sonra da 1834'e kadar diğer vakıflar birer birer nezâretin bünyesine alınmışlar, küçük vakıflar ise, büyüklere ilhak edilmiştir¹⁵.

Bizim Fâik Paşa Vakfı ile ilgili ulaştığımız vesikalar, I. Abdülhâmid (1774 - 1789)'den önce, bu vakıfların zaten Mahmud Hüdâyî vakfına ilhak edildiği ile ilgilidir.

Bu vesikâlardan ilki Fâik Paşa Cami'inin 22 Za(Zilka'de) 1179/2 Mayıs 1766 tarihli ilâmdır. Bu vesikada, İzmir'de Fâik Paşa Cami'i yanında yeniden yapılan hücrenin¹⁶ tevliyetinin, Fâik Paşa'nın damadı Yusuf Efendi sulbinden İsmail ibn-i el-hac İbrahim Efendi'ye 5 akçe yevmiye ile verildiği belirtilmektedir¹⁷.

Za (Zilka'de) 1175/ 31.III -29.IV. 1767 yılına ait hatiplik tevcih beratı¹⁸ ile 15 Za(Zilka'de) 1175/15.IV.1767 tarihli hatipliğin Mustafa isimli şahsa verildiği kayıtlı olan telhisde de, Fâik Paşa vakfı “ İstanbul'da Azîz Mahmud Efendi evlâdı mülhakatından¹⁹” olduğu yazılıdır.

1793 Temmuz başlarına tarihlenen 105 numaralı Anadolu Ahkâm Defteri'nin 699 sayılı hükümde “Üsküdar semtinde gömülü Hüdâyî Efendi'nin vakıflarından olan İzmir'de Fâik Paşa vakfının zâviyedâr ve mütevellisi bulunan Şeyh Mehmed Efendi'nin işlerine yine aynı şehrin sakinlerinden Moravîzâde Hüseyin Efendi'nin müdahalesinden²⁰” şikâyet edilmiştir.

Elimizdeki vesikalar bizi, XVIII. Yüzyılda İzmir'de Celvetî tarikatının etkisinin arttığı sonucuna ulaştırmıştır. Çünkü bir başka vesikada ismi bu yüzyılda ortaya çıkan Yapıcı Mahallesi'nde, Azîz Mahmud Hüdâî Efendi halifelerinden Şeyh Mustafa Efendi'nin vakıflarının bulunduğu ile ilgilidir. Şeyh Mustafa Efendi kaynaklarda sözü edilen Azîz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin çok sayıda olup, Osmanlı ülkesinin değişik yerlerine dağılmış olan müridlerinden olmalıdır. Esas itibarıyla kendisine ait olan vakfiyede de bu tarikat ile ilgisine işaret edilmektedir²¹. Yine aynı vakfiyede, Şeyh Mustafa'ya ait Cami-i Atik Mahallesi'nde bulunan mescid, medrese ve zaviyeden söz edilmektedir.

Bu tarihlerde Cami-i Atik Mahallesinin bir bölümünü içine alan Yapıcıoğlu mahallesi teşekkül etmiştir ki, biz bu mahallenin Şeyh Mustafa'ya ait mes-cid, medrese ve zaviye etrafında geliştiğini düşünmekteyiz. Bu vakfa ait bir başka vesika da, tekke vakfına iki cihetin tevcihi ile ilgili C (Cemazie'l-âhir) 1187/ Ağustos 1773 tarihli takrirdir.²²

Bu yüzyılda İzmir'de Celvetî tesirinin yoğun olduğunu gösteren diğer bir ve-sika da C (Cemazie'l-ahir) 1169/Mart 1756 tarihli arzuhaldir. Bu arzuhal, İz-mir'de bulunan Ali Baba Zaviyesi'nin Marmara ve çevresindeki vakıf köyle-ri hasılatından, Üsküdar'daki Celvetîye tekkelerinden Şeyh Yusuf Baba Zavi-yesi'nin dervişlerinin taammiyesi için hisse ayrıldığı ile ilgilidir.²³

Sonuç:

İzmir'de bulunan Fâik Paşa Vakfının Üsküdar'daki Azîz Mahmud Hüdâî Vak-fına ilhak edilmesi, XVIII. Yüzyılda İzmir'de Celvetî tarikatının etkisinin art-ması ile ilgili olmalıdır. Esasen bu yüzyılda Osmanlı ülkesi genelinde tarikat-ların etkisi daha da artmıştır.

Cevdet Evkaf tasnifinde 1766 tarihli müteveli atanması, 1767 tarihli berat ve telhisler gerek Fâik Paşa ve gerekse de Şeyh Mustafa Efendi Vakfı ile ilgi-li kayıtlar da “Fâik Paşa Vakfının Üsküdar'da Azîz Mahmud Hüdâyî Vakfından olduğunun belirtilmesi”, ve 1630 tarihli hüküm de, bizim bu tezimizi destek-lemektedir.

Şimdilik elimizdeki veriler de bizi, XVIII. Yüzyılda İzmir'de teşekkül eden Ya-pıcıoğlu Mahallesinin de, Şeyh Mustafa Efendi Cami'i, medrese ve tekkesi et-rafında geliştiğine ulaştırmaktadır.

Ek 1:
Fâik Paşa Vakfı Gelirleri
(Yıllık Gelir/Akçe olarak)

Vakf edilen şey	I. Selim	Kanûnî
Halkapınar'da dört değirmen	6.000	4.000
İzmir'de büyük bahçe	3.000	3.000
Harbendeoğlu bahçesi	1.000	Büyük bahçe ile
Cami yakınında Kozluca bahçesi (Kanûnî devrinde turunç bahçesi)	400	500
Saray icaresi	200	200
Büyükbahçe yakınında mukataa yeri	360	360
Nefs-i İzmir'de ev yerleri kirası	270	
Büyükbahçe yakınında mukataa yeri	1.000	1.000
Büyükbahçe yakınında	600	640
Boğazcık mukataası yeri		
Burc ve Bender mukataası yeri	60	60
Halkapınar'da yer kirası	100	100
Halkapınar'da dalyan	150	150
Şeyh Muslihiddin evi mukataası	30	30
Şeyh Muslihiddin evi mukataası	2.500	2.500
Bir müezzîn evi	-	-
Nefs-i İzmir'de Pazaryeri'ndeki dükkânların kirası	-	-
İncirlik	-	-
Toplam	18.170²⁴	16.610

Tablo 1 Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s. 217'den alınmıştır.

DİPNOTLAR

- ¹ Koçhisar Şeyh Mahmud'un memleketi olması sebebiyle, derbent hizmeti karşılığında tekâlif-i örfiyyeden muaf tutulmuştur. 82 Numaralı Mühime Defteri, Ankara 2000, s.134-135.
- ² Hasan Kâmil Yılmaz, "Azîz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV, İstanbul 1991, s.338;
- ³ Hasan Kâmil Yılmaz, aynı yer; Aynı Yazar, "Üsküdar'da Celvetî Tekkeleri", I. ÜsküdarSempozyumu Bildiriler,I, İstanbul 2004, s.180-188.
- ⁴ Orhan Kemal Tavukçu, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Kişiliği", I. ÜsküdarSempozyumu Bildiriler, II, İstanbul 2004, s.276-277; Erdoğan, Kenan, "Azîz Mahmud Hüdâyî ve Niyâzî-i Mısırî Arasındaki İlişkiler", aynı yer, s.287.
- ⁵ Baha M. Tanman, ""Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", DİA, IV, İstanbul 1991, s. 340 ve H.Kâmil Yılmaz, "Vakfiyelerin Dilinden Hüdâyî Mahmud Efendi Vakfı", II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, I, İstanbul 2005, s. 173-181.
- ⁶ 83 Numaralı Mühime Defteri, Ankara 2002, s. 119.
- ⁷ Mehmet Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I, Üsküdar 2001, s. 105 -106.
- ⁸ M. Münir Aktepe, "Osmanlı Devri Camileri Hakkında Ön Bilgi", TED, Sayı 3 (1973), s. 187; aynı yazar, "İzmir Şehri Osmanlı Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", TD, Sayı 26 (1972), s. 106.
- ⁹ Kütükoğlu, Mübahat S., XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı, İzmir, 2000, s. 214.
- ¹⁰ Urgan, Işık, İzmir Camileri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Mezuniyet Tezi, İstanbul 1968, s.45.
- ¹¹ Kütükoğlu, Mübahat S., a.g.e., s. 216.
- ¹² Kütükoğlu, Mübahat, a.g.e., s.217'de gelirler toplamı I. Selim 18.170, Kanunî 16.610 olarak verilmiştir. Bu toplamın sehven verildiğini düşünerek, yukarıdaki gibi düzelttik.
- ¹³ Bu sütundan itibaren rakamlardan ilki kuruş, ikincisi paradır.
- ¹⁴ Kütükoğlu, Mübahat S., a.g.e.,s. 217.
- ¹⁵ Kütükoğlu, Mübahat S., a.g.e., s. 215.
- ¹⁶ İzmir'de 1763 ve 1775 tarihlerinde meydana gelen yangınların birisi sebebiyle, muhtemelen Fâik Paşa Cami'i etrafında bulunan müstemilâtı da etkilenmiştir. Şimşir, Nahide, İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730 -1792), İzmir 1999, s. 59.
- ¹⁷ BOA.Cevdet Evkâf 23 959, ilâm.
- ¹⁸ BOA.Cevdet Evkâf 30 162, berat.
- ¹⁹ BOA.Cevdet Evkâf 30 193, telhis.
- ²⁰ Nahide Şimşir, "1791 -93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre İzmir", İzmir 1992, s.21 ve 110.
- ²¹ Şeyh El-Hac Mustafa Efendi ibni'l-Hac Ahmed Vakfiyesi 739 Numaralı Vakıf Defteri, s. 279/185.
- ²² BOA. Cevdet Evkâf 23 462, takrir.
- ²³ BOA. Cevdet Evkâf 21 494, arzuhal.
- ²⁴ Tablonun orijinalinde toplamalar hatalıdır. Doğrusu ilki 12.977, ikincisi 15.670'dir.